

A drámától megváltást reméltem

Beszélgetés Hubay Miklóssal

A kilencvenkét éves Hubay Miklós, a magyar irodalom doyenje, úgy ül szellemi várában – könyvekkel bélelt, festményekkel, grafikákkal, szobrokkal díszített kastély-szobájában –, mint egy várúr. Még emelt pódiuma is van; hogyha leraknák róla a több mázsas papírt (könyvkupacot, jegyzetkupacot), házi színház gyanánt működhetnék eme dolgozószobának is fenséges lak. A falakról, mert szépségével-kezemunkájával ugyancsak jelen van, még Ferenczy Béni is csettinthetne a kitűnő produkcióknak. Minthogy az író a magyar dráma és színház megszállottja – félszáz drámája akkor is fölbecsülhetetlen érték, ha Thália (magyar átok!) olykor hűtlenkedik vele –, évadokra megoldhatná (nem is rosszul!) bicegő színházművészetünk gondjait. Miért? Mert a dialógus-mámorban élő istenek kegyeltje. Ha kezébe veszi az írót – a szem rendetlenkedhetik, az ész száguld –, madáchi gondokkal éget a papír. Firenzei tanítványai – pár évtizeddel ezelőtt olaszokat okított a magyar nyelvre (elsőbbben is a magyar versre) – nyilván tudják, hogy a nyelv lugasában barangolva valójában kivel is volt dolguk (szeretetük idáig világít). De mi tudjuk-e? Amikor semmicske drámaírók – ki tudja, milyen segítséggel – fölropülnek a Parnassusra, Hubay szárnyait tépdesi az idő. Az idő? Figyelmetlenségünk, nemtörődömségünk, hanyagságunk.

– Kedves Miklós! A legnagyobb öröm nekem az volna, ha a beszélgetés közben fel tudnám olvasni műveidből azokat a kedvenc részleteket, amelyek engem az évtizedek alatt megfogtak. De akkor hónapokig kellene itt ülnünk. Viszont legfrissebb munkádból, a Csillaghy Andrással együtt jegyzett Két kuruc beszélget című könyvből hadd idézzek egy rövid részt! Azért is, mert valójában csak a drámaíró tudja igazán, hogy milyen is az igazi dialógus. „A dialógushoz kell valami, amit nem árt itt kimondani: szituáció kell. S hogy mi a jó dialógusnak a szituációja – vegyük példának –, Shakespeare Hamletjéből tanulhatjuk meg. Amikor sírt ásnak az öngyilkos Opheliának, persze a temetőárokban, a temető kerítésén kívül, pap nincs, és Opheliát leengedik a sírba, Hamlet utána ugrik a koporsóra. Laertes, Ophelia bátyja szintén utána ugrik, és elkezdenek birkózni Ophelia koporsóján. A birkózás közben beszélgetnek. Mindkettő azt kérdezi a másiktól: ki szerette jobban

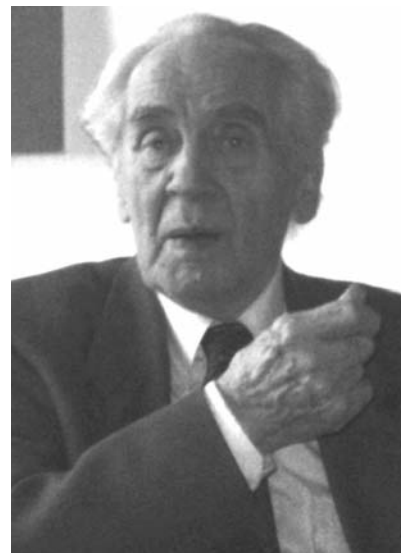
Opheliát? »Ennél-e érte krokodilust?« – kérdezi Hamlet Leartestől. Az, hogy ilyen szürreálisan magas szintre emelkedjek egy dialógus, ez mutatja, hogy a dialógushoz nem elég az, ha beszélgetünk a partnerrel vagy ellenféllel, hanem egy olyan szituációra van szükség, hogy egy sír mélyén, egy koporsó tetején vitatkozzunk vele. Ez kell a dialógushoz. Kell kivételes nagy szituáció.” Mit mondjak? Jó kis példamese...

– Hivalkodnak, hogy ki szerette jobban Opheliát.

– Igen. Ez egy nagy szituáció. Föl tudunk nőni hozzá? Hol vívjuk meg a csatánkat? A magyarság koporsóján? A dráma koporsóján? Az lenne az igazi, ilyen szituációban beszélgetni. Isten éltesen, hiszen pár héttel ezelőtt ünnepelted 92. születésnapodat! Ám ez egy eléggé szerencsétlen évfordulót is földidéz: a roskatag Trianon is immár 90 éves.

– Bizony.

– Ilyen koporsón – nem kevésbé hamleti a helyzet – nyilván mi is tud-

nánk birkózni, de szeretném, ha az egyetértő „vita” helyett inkább az életedben, művészetedben barangolnánk! Induljunk el szülővárosodból, Nagyváradról!

– Boldogan. Mindig szívesen.

– A családban, táblabíró fővel, olyan emberek voltak, akikkel neked – ahogy később sokszor mondtad – mindenképp szakítani kellett. Tizenéves korodtól drámaíró akartál lenni.

– Voltak is, meg nem is, mert az első születésnapomon, 1919-ben az apám meghalt. Hogy is mondja Dante, Arany is idéz tőle, „a nagy hallgatásban a torkom berekedt”. Az apám meghalt, ugyanakkor bejöttek a románok. Az apámat a világháború utolsó nagy gyilkos hulláma alatt a spanyol influenza vitte el. Tehát a halála még a világháború végjátékába tartozott; anyám ott maradt a románok által nyilvánvalóan nem nagyon támogatott özvegyként. Mit keres egy régi magyar táblabíró özvegye itten? Aki a két gyerekével nagy szegénységben élt. Lakásunk jó részét elfoglalták, ahogy mondták, rekvirálták román tisztai családok.

– De egy kis helyen maradhattatok?

– Hát, igen, a lakás egy részében meghúzódtunk. A gyerekek közül hol a néném, hol én voltam beteg. Nehéz évtized volt. Apámnak egyik kollégája – maga is táblabíró, sőt akkor már

kúriai bírói rangban, Domokos László – a nagyszerű kritikus, Domokos Mátyás nagyatyja – akkoriban megövegyült, és feleségül vette anyámat. Nekünk, gyerekeknek egy tisztes továbbtanulási lehetőséget és életet biztosított. Tehát így visszajött a bírói hagyomány a családba. Azóta is különösen érdekelnek a bírók fiából kibontakozó írói sorsok és hivatások; ezek között a legelső persze Babits Mihályé. Az ő alkata, az ő idegrendszere, az ő eszmevilága vajon hogy függött össze azzal a puritán neveléssel, amely – hiszem – abban a régi időben a magyar bíróság tagjainak az életében mindenütt jelen volt? Mert hogyha a rokonságban szétnézek – a nagybácsik között is több táblabíró akadt, meg nevelőapám vagy akár boldogult apám kollégái között ugyancsak –, mindenütt ezt a puritanizmust látom. Lehet, azért is, mert ők reformátusok voltak? Én az anyám után vagyok katolikus, az apai családban mindenki református volt. S azt tudjuk, hogy a puritanizmus a reformációhoz nagyon közel álló világnézet.

– *És a bírónak más a szeme, az ítélkezése, az erkölcsse? Ez nyilván téged azért foglalkoztat, mert a drámaíró is az emberiség bírója, ha szabad ezt mondani.*

– Mindenki azt hiszi, hogy ez így működik. Én, bevallom, most úgy érzem, legtöbbünknel fordítva működik; talán Babitsnál is. Azért gondold meg – beszéljünk most őróla –, hogy Babits Mihály bíró úr fia. Az édesapja már nem él. Tehát képzeljük el, hogy édesapjának odaát, a túlvilágon megmutatják a Nyugat legújabb számát, és Babits táblabíró úr felteszi a szemüvegét, és elkezd olvasni fiának a versét, amelynek címe: *Óda*

bűnhöz. Első művei között, szinte hitvallásként, megírja a bíró írófia az ódát a bűnhöz.

– *De nem azért, hogy megtisztuljon?*

– Nem! Nem! Vállalja. (Olvasd el a verset!) Vállalja, dicséri, mennyekbe emeli. Gondolkozatok már egy kicsit másként! Az nem úgy van, hogy ki-ki a másik mesterségét folytatja, tehát a bíró fia íróként olyan lesz, mint a bíró apuka (?). Hát nem! Valami más, valami fordított, valami lázadó jön be. Babitsról beszélek. De ezt éltem át én is.

– *Miklós, de a lázadás az nem a megtisztulást akarja jelenteni?*

– Dehogyan is, nem.

– *Ha szembenézek apámmal, te is szembenéztél a családdal, a bűnt kell dicsérem?*

– A bűnt... Én csak azt mondom, hogy Babitsnál... Ezt különben

Lear herceg (1937)

Domokos Mátyásról egy nekrológban meg is írtam – úgyhogy elnézést, hogy magamat ismétlem most ezzel a bírónia-író komplexussal –, szinte röstellem elmondani. Jól emlékszem arra, jól, hogy amikor a börtönből jött egy favágó – egy favágó brigád – vilanyfűrészsel, hogy télire felvágja a fánkat, akkor én mindig kint kuktoltam a börtönőr és a rábizott rabok körül. A rabokról erre az időre levették a láncokat, és éreztem, hogy valami testvéri kapcsolat fűz engem azok-

hoz a csikos ruhájú emberekhez. Talán ők is érezték, hogy ott gubbaszt egy kisfiú, és nem riadtan, nem félelemmel nézi őket. És ebben az is benne van, hogy a bíró fiának a szíve azért a másik világért dobban meg, amelyben az emberek – van, aki beteg, van, aki börtönbe vetve – szerencsétlenül élnek az életüket. Ez egy másik világ iránti rokonszenv. Én soha nem tudtam elképzelni magamról, hogy ítélkezzem. Ha megnézed az írásaimat, emelt fővel talán annyit mondhatok: írtam vagy ötven drámát, körülbelül annyit, de egyikben sincs ítélkezés. Én nem ítélem el az embereket. Ez lehet, hogy egy genetikai hiba a létemben, jellememnek is lehet hibája.

– *Mikor az ötven évvel ezelőtti Egy szerelem három éjszakájában azt írtad – az új lakást foglaló szeretők fogadalmaként –, hogy „ebben a házban mi csak egymásnak fogunk élni, és az emberiségnek”, benne van egész írói lényed.*

– Az, hogy egy kis maroknyi társaság, amely a színpadon lejátszsa a maga drámáját, milyen konfliktusok, szerelmek, kétségbeesések között megy majd óhatatlanul a halál felé, ez valóban mindig érdekelt. De én a társadalmi életnek ebben a formájában az ítélkezést

másokra bízom. Ítékezzenek a bírák, az ítélkezés az ő dolguk. Az én dolgom – ismétlem, mint bíró fiának – valami más volt. Tehát a bírói szerepet nem vállaltam soha életemben.

– *„Ó, ó etikett, / csak a halottak tudnak illemt” – mondja Vas István zseniális versbetéje... Meg azt is fékete humorral – a cipőviselés divatjáról van szó –: „De arról megfeledkezett / Az etikett, az etikett, / Hogy akkor mit is szokás viselni, / Ha mindkét lábad elveszett?”*

– Csak mellékesen jegyzem meg, ahogyan te a Hubay – Vas – Ránki-musical kapcsán visszagördítettél az időben, hogy a magyar középosztály etikáját és etikettjét közben elfogadtam. Tartottam magam hozzá, azért a halat nem eszem késsel ma sem, ez megmaradt. Az etikett megmaradt. Halhoz nem nyúlok késsel.

– *Bármilyen háborús körülmények között sem?*

– Nem tudom. Az etikettet mindig betartottam. Akármilyen paradoxnak látszik, betartottam az etikettet. Igyekszem úri fiú módra viselkedni, ahogyan azt gyerekkoromban tanították nekem.

– *Ugorjunk egy kicsit vissza Váradra, a gyerekkorodba! Nagyon is meghatározó élmény lehetett neked ez a rövid váradi lakozás, hiszen valamelyik írásodban említetted, hogy még az Arno partján is a Körös illatát érezed.*

– Hát könnyen. Mert az Arno épp úgy jön az Appenninek között, hozza a hegyek közt frissen csobogó patakoknak a mozgását, tisztaságát és illatát is, mint ahogy a Körös jön a Bihar-hegységből, a Jád-patakból, a Dragan-patakból, dagadozva érkezik aztán Váradra. Sokáig éltem Firenzében, talán tizenöt évet is. Ott az Arno partja engem mindig Váradra emlékeztetett. És nemcsak én éreztem Firenze és Várad között rokonságot, hanem a nagy, váradi származású festő, Gulácsy Lajos is, akinek a reneszánsz képein váradi motívumok találhatók. És, ha jól emlékszem, Várad nagyszerű, életkora miatt nemrég lemondott püspöke, Tempfli József is mintha valahol említene, hogy Nagyvárad őt az olasz városokra, éppen Firenzére emlékezteti. Van valami rokonság közöttük. Nem először mondom, és egyre inkább büszkébb vagyok erre a tényre, Várad Olaszi nevű negyedében születtem. Hogy Olaszinak valamikor – az Árpádok idején, vagy Nagy Lajos király

idején, avagy akár Mátyás király idején – volt-e valamilyen köze az olaszokhoz, nem tudom. De azt igen, hogy Váradolasziban születtem, s a

Hősök nélkül (1942)

váradolaszi plébániatemplomban kereszteltek.

– *Tehát már gyerekkorodban akaratlanul is Itália-szerelemnek hódoltál...*

– Talány, hogy miért nevezik Váradnak ezt a részét Olaszinak, és a szomszéd negyed – a velünk szomszédos negyed – a Körösön túl miért hívják Velencének (Várad-velencének). Itt valami eleve történelmi gyökerek is vallanak a mediterráneummal és az olaszokkal való kapcsolatról.

– *Milyen gyerek voltál? Emlékszel-e arra, hogy mivel és mit játszottatok? Nyilván már nagyon korán olvastál.*

– Nagyon korán nagyon sokat olvastam. Pillanatok alatt megtanultam a betűvetést, és éjjel-nappal olvastam. Nyilvánvalóan nem nekem való könyveket. Az állomás környékén volt a régi magyar kismúzeum, oda jártam ki. A múzeumőr, Barta bácsi mindig beengedett, és az tele volt az odazúdított magyar könyvtárak könyveivel.

– *Ahol harminc pengőt kellett fizetni?*

– Nem, az más volt. Ez nem került semmibe. Ide menekítették a Bölöni Könyvtárat, a Magyar Kaszinó Könyvtárát, és a magyar egyesületek könyvtárait. Én pedig kis könyvmolyként szinte napestig matathattam közöttük. Rendszerint a magyar történelmi könyveket vittem haza. Szilágyi Sándor *A magyar nemzet történetének* sok kötetét, vagy Acsády Ignác kétkötetes *A magyar birodalom történetét*, avagy Teleki Józsefet, *A Hunyadiak kora Magyarországon*. A magyar történelmi életrajzokat is nagyon szerettem. Ezeket a múzeum könyvtárából – csütörtök délután és vasárnap volt nyitva – a hónom alatt hordtam haza. A város másik végén is volt egy kölcsönkönyvtár – század eleji modernista könyvekkel, Strindberg és Ibsen, Marx Károly és Jászi Oszkár műveivel, vagy Bergson magyarra fordított *A nevelésével*. Itt olvastam először Freudot is. Ez volt a másik bázisa a kultúrámnak. A két bázis? Egyfelől a magyar történelmi életrajzok, *A magyar birodalom története* a múzeumból, másfelől Jászi Oszkár és a korabeli modern irodalom, mint például Stefan Zweig a Nagyvárad kultúrájának másik aspektusát képviselő Hegedűs Hírlap Iroda kölcsönkönyvtárából. Egy, a szívemet megtámadó bántalom miatt sokat kellett ágyban fekdülnöm, s így éjjel-nappal ráértem olvasni.

– *Hány éves voltál ekkor?*

– Elemista voltam. Az elemi után kellett volna középiskolába mennem, de akkorra már becsukták Nagyváradon a magyar középiskolákat. Becsukták bizony a románok, nem válik dicséretükre. A Trianonban kezükre játszó franciáknak megtették azt a gesztust, nem szégyellték magukat...

– *Csúnya szívességet, így is mondhatjuk...*

– Nem, semmi köze a szívességhez, ez nem szívesség.

– *Csúnya...*

– Nem, akkor sem. Ezt vond vissza! Nem erről van szó. Mindjárt meglátod, hogy nem erről van szó. Hogy a premontrei gimnáziumot, amely az 1200-as évek óta volt meg Nagyváradon, a franciák alapította rendnek francia kultúrát terjesztő premontrei gimnáziumot bezárták és a premontreieket elűzték, világra szóló szégyen volt. Nézhettem az utca túlsó oldaláról, hogy a szertár és a könyvtár tartalmát hogy hányják ki az utcára. Minthogy a francia kultúra többszázados, majdnem ezeréves büszke iskoláját bezárták – a premontreiek Gödöllőre menekültek –, így középiskola lehetősége nélkül maradtam. Ez is, úgy érzem, szerencsésen, vagy paradox módon hatott a fejlődésemre; mert nem volt gimnázium, ahova mehettem volna. A román gimnáziumban a magyar gyerekek beletévelyodtak az idegen nyelvbe, illetve az idegen nyelven előadott anyagba. A Bukarestből jövő ellenőröknek pedig nyilván nem az volt a küldetésük, hogy valamiben is segítsék a tehetségesnek mutakozó magyar gyerekeket. Idegen nyelven egy tízéves gyerek számára nem meghódítható a világ, csak a saját anyanyelvén. És ekkor elhatároztuk, hogy magántanuló leszek. Pénzünk nem volt arra, hogy Magyarországra kollégiumba küldjenek, ezért a tankönyveket meghozattuk. Én az év folyamán felkészülgettem a gimnázium első, második, harmadik, negyedik osztályára, s akkor szeptemberben átjöttem Debrecenbe, ahol a piaristák levizsgáztattak, mint egy határon átmászó csodabogarat. Így végeztem el az első négy esztendőt. De azzal, hogy nem kellett napi négy-hat, vagy nem is tudom hány órát az iskolában ülni, felszabadultam otthon. Még több időm maradt az olvasásra. Még több időm volt a Hunyadiak történetére, a magyar történelmi életrajzokra, és Stefan Zweigre és Thomas Mannra.

– *Emlékszel az első írásodra?*

– Azt hiszem, hogy elemista korban írtam egy dialógust. Az egyik osztálytársammal, Kernács Andrásal adtuk elő a katolikus körben. A nagyon szép nagy terem ma is megvan, azt hiszem, csak nem katolikus kör működik benne. Talán – nem kevés céllal – *Kis hittérítő* volt a címe. Nagyjából elképzelheted, hogy milyen volt a fogadtatása. A váradolasi plébános, Brösztel Lajos is szelíden rábólintott, mondván, derék fiú ez a kis elemista, ha ilyen címet ad az írásának.

– *Akkor nem verssel indultál a pályán, mint általában az írók, hanem dialógussal?*

– Egyszer, életemben egyetlen egyszer megpróbálkoztam a verssel is. Azt hiszem, első elemista lehettem, próbáltam hintázni egy valahova felerősített madzagon, és leestem. Ez az esemény indított arra, hogy versebe szedjem a tragikus élményt.

– *Emlékszel rá?*

– Igen. „Hova kössem a hintát? / A kulcsra! / A kulcs kiesik, a gyerek leesik, / megüti a fenekét”. De utána a néném, aki az Orsolya apácánál szigorú fegyelemben nevelődött, megrótt engem, hogy ilyen egy táblabíró gyermeke nem írhat, mert a feneké az egy olyan szó, amit mi nem használunk. Írjam át úgy, hogy megüti a kezeit. Nekem ez nem tetszett. Valahogy úgy éreztem, ezt nem lehet így írni, és így mondani. És ezzel örökre abba hagytam a versírást.

– *Tízéves voltál?*

– No, nem, hatéves lehettem.

– *A hatvanas évek elején kerültem Pestre, és az antikváriumi bolyongásaim során az első közt vettem meg a Nemzeti színjátszás, drámai magyarság című könyvedet. 1941-ben jelent meg, abban az évben születtem, tehát egy generáció van közöttünk. A beszélgetésre készülvén újból elolvastam. Szemem-szám most is tátva maradt a Pesti Plautus és a Vendég*

közötti disputát olvasva. Jót derültem azon, ahogyan Plautus, vagyis a kétezres évvel ezelőtti virgonc író – az életében sok mindennel foglalkozó kereskedő, stb. – álarcát magára öltötte. Ki volt ez a Pesti Plautus?

– Egy szerep. A drámaíró a szerepekben gondolkozik. Persze, hogy magára öltse...

– *És miért őt választottad?*

– Nem választottam, kreáltam, teremtettem. Mert vele szemben igyekeztem a magam igazságát megfogalmazni. A drámai magyarságot a másik képviseli. Azért gondold meg, 1941 a világháború kitörésének az esztendeje, tehát akkor én már huszonkettő-huszonhárom éves voltam.

– *A békétlenek igazságáról van szó? Mert később így említetted?*

– A magas igényű dráma igazságáról van szó. A Pesti Plautus a színházi műsorokat megtöltő szórakoztatásnak a képviselője. A másik épp ellentéte, aki meg van győződve arról, hogy a színház arra szolgál – elsősorban arra kell szolgálnia –, hogy ottan az emberi létnek, vagy a magyarság létének, avagy egyáltalán az emberi sorsnak a problémáival farkasszemet nézzünk. Tehát igazi dráma; és ez kellett nekem, mert a drámától én megváltást reméltem. Megtisztulást, ez a helyén való szó, katarzist reméltem. Azt hiszem, hogy a görögök azért találták ki a drámát – a különféle, vértől csepegő cselekmények színpadon való bemutatását –, hogy eljussanak, mint Arisztotelész mondja, a katarziszig. És valahogy megtisztuljanak, és megtisztulva léphessenek tovább. Ez a koncepció ebben a párbeszédben már megjelenik, és ma is ezt vallom.

– *Azért említetted az előbb a békétleneket, hiszen itt ez a Vendégnek az egyik legfontosabb szava (de hát az egész karakter ebből áll): „A méltóságukban megsértett értékeket így kapta fegyverül mindig is a békétlen magyarság. Ha a drámát a külföld megalázza, Magyarországon*

jelszó lesz belőle, mint ahogy Melinda neve lett Katonánál pártütésnek nyitja és pecsétje”.

– Túl szép ez a mondat, túl hosszú ez a mondat.

– Túl szép ez a mondat, de nem hagyjuk el. Kiváltképp azért nem, mert ha arra gondolok, hogy a vagabund Plautusról az ókori kritikusok közül az egyik azt írta, hogy „ha a múzsák latinul kívánnának szólni, Plautus nyelvén beszélének”, az is lehet, ha magyarul kívánnának szólni, a te nyelveden beszélének. Szégyellni kell az embernek a szép magyar mondatait? Az utóbbi hét-nyolc évtizedben rengeteg szép mondatot írtál.

– A dráma nem a szép mondatok műfaja.

– A dialógus, igen.

– Nem. Tekintsd első könyvemet önképzőkori dolgozatnak. Baránszky-Jób László, az esztéta, Isten tudja, milyen alapon, arra biztatott, hogy írjak egy könyvet arról, mi a dráma Magyarországon. (A *Nemzeti színjátszás, drámai magyarság* című dolgozat az általa szerkesztette sorozatban jelent meg.) Magyarországon a dráma akkor Teleki öngyilkossága volt. S a nemrégén visszacsatolt néhány felvidéki és erdélyi város – közöttük szülővárosom, Nagyvárad – hazatérésének az öröme. S közben a rettenet, a félelem, hogy mi lesz ezután, a világháború végén mi lesz a magyarsággal. Egy új Trianon felé megy-e, vagy sem. Mindez a szorongás együtt volt abban a tizenhét-tizenkilenc-húszéves generációban, vagy ezek között azokban, akikkel én éppen barátkoztam. Átéltük a magyarságot és az emberiséget fenyegető helyzeteket. És ehhez én mintegy kiutat próbáltam keresni – újból és újból a drámaírással. A legelső drámám világosan arra a

Egy szerelem három éjszakája (Budapest, 1991)

– Zseniális személyiség volt.

– A darabban annak ellenére megértett valamit, hogy nyilván gyatrán volt megírva. Még gimnazista koromban kezdtem kiokulálni a történetet. Egy nagy színész a Lear- király-előadásra készül, és beutaltatja magát (becsempészte magát) egy elmekórházba mint beteg. S az elmekórházban egy új társadalommal találkozik, az örültekével. Felmerül benne a kérdés, hogy vajon az odakint oly megfejthetetlen jelenségnek, a fasiszmusnak, amely a világot fenyegeti, mi lesz a vége; mire megy ki ez a játék. És az örülteket megtanítja arra, hogy ők felsőbbrendű faj, megtanítja őket fasisztán gondolkodni. A vége? Egyik reggel az orvosokat legyilkolva találják.

Ez volt a darab. Mondom, Németh nagyon felbuzdult az olvastán.

– Ebben robbanótöltetet látott nyilván a politika.

– Nem egészen úgy volt akkoriban a világ, mint ahogy mi megtanultuk a szocializmus vagy a kommunizmus, vagyis Rákosi, meg Kádár, meg Aczél negyven esztendejében. Hogy van a politika, és akkor az észreveszi, hogy itten van egy ellenséges színdarab. Nem. Németh Antal egy nagyon hazafias, nemes, nagy magyar gondolkodó és alkotó volt, aki egy drámaírói akaratnak a kibontakozását vélte felismerni ebben a színdarabban. Lám, van egy kezdő drámaíró, aki már a világ kérdéseit ilyen szinten akarja boncolni, és drámában akarja boncolni. Ő meg éppen ebben a történelmi korban a Nemzeti Színház igazgatója. S a darab írója közben annak a – hogy is mondjam – magyar úri középosztálynak egy olyan sarja, amelyiknek az atyafisága még a szélsőjobboldalig is elér. Ez nem egészen az volt,

ahogy Rákosi vagy Aczél kezelte a kultúrát. Ez más dolog volt. A darabot mégsem tudták eljátszani. Amikor a németek bementek Párizsba, akkor a Múzeum körúton megállt egy autó mellettem, kiszállt – kiugrott – belőle Németh Antal, és azt mondja: „Hallotta, Hubay? A németek ma megszállták Párizst. A darabot most megint nem lehet előadni, írjon mást!” Akkor írtam a *Hősök nélkül*, amit aztán a következő évben be is mutattak. Az sem volt azért akármilyen.

– Az volt a debütálásod a Nemzetiben.

– Az volt a debütálásom, mert a korábbi lehetőség elmaradt. A *Lear-herceg, avagy Európa elrablásának* egyetlen előadása – felolvasó bemutatója – volt a Baumgarten könyvtár-

helyiségében, amely akkor a Sas utcában székel. Amíg nem bombázták le – sajnos, ez hamar bekövetkezett –, ott gyűltek össze a fiatal írók. Főként Devecseri Gábor vezetésével, mert azt hiszem, ő volt a Baumgarten könyvtár vezetője. (Ez volt a színekúrja.) Tehát a fiatal íróknak olvastam föl a darabot. Remélem, egyszer valahonét előkerül egy példánya.

– *Az egész életedet a magyar dráma ébrentartásának szentelted. Mintha csak azért születél volna, hogy a magyar dráma végre megkapja a színházban az őt megillető helyet. Különféle ütközéseid voltak, s végső soron el kellett menekülnöd, mikor egymás után innen is, onnan is kitétek (a Színház- és Filmművészeti Főiskoláról s a dramaturgságból).*

– Nem innen is, onnan is, hanem egyszerre innen is, onnan is.

– *Tehát mindenholnan.*

– Mert reggel tíz órakor a Nemzeti Színházból tettek ki, ez '57 tavaszán volt. Itt a nagy söprögetés ideje, gondolták, engem is kisöpörhetnek a színházak környékéről. Nem volt különösebb tettem, szégyellem bevallani – csak így tudom mondani –, 1956-ban semmilyen hősiességgel nem szolgáltam rá arra, hogy retorzióval éljenek. Csak túl sokat nyüzsögtem a színházak körül. Tavasszal, tehát pár héttel a forradalom után én már főiskolai tanár voltam a Színművészeti Akadémián. Ugyanakkor dramaturgja voltam a Nemzeti Színháznak, és tagja a Filmgyár drámai szakosztályának, amelynek Háty Gyula volt az elnöke, és olyan tagjai voltak, mint Kormos István vagy Juhász Ferenc. A Filmgyárban egy magasabb igényű, a magyar irodalomhoz méltó filmgyártás programját igyekeztünk volna megvalósítani. (A régi kabarészerzők helyett, mert ők írták akkor a filmeket, behoztuk Sarkadi Imrét, Cseres Tibort és Örkény Istvánt. Jőmagam a *Bakaruhában* forgatókönyvét írtam.) Erre, bevallom, Losonczy Géza bizta-

tott fel még annak idején. Lehet, hogy a kiseprűzésem egyik oka az volt, hogy akkoriban Losonczyra – ismerjük a tragédiáját – már rossz szemmel néztek. Nemsokára a fiatal zeneszerző, Petrovics Emil engem keresett meg, hogy írjak neki olyan drámát, amellyel megújíthatja a operairodalmat. Ez lett a *C'est la guerre*, amelyet a Rádió után 1962-ben mutattak be.

– *Egy évvel ezelőtt sokadszor láttam, az Operaházban még ma is állandóan műsoron van.*

– Örülök neki.

– *Illés Endrének, a Szépirodalmi Könyvkiadó vezetőjének sokat köszönhetsz. Mert ha a színház ódzkodott is attól, hogy az életművedet – noha egy pár darabod színre került – bemutassa...*

– Ódzkodik, azóta is ódzkodik...

– *...könyvben minden műved olvasható volt.*

– Kérlek szépen, így alakult. Még ha mindenáron panaszkodásnak tűnik is, vállalom. Illés Endre tényleg baráti segítséget nyújtott. Vannak, akik a színház számára írják a drámáikat, és vannak, akik a könyvek számára. Ezek a „könyvdrámák”, amelyeket nem kell játszani, de azért jó, ha megjelennek. Néha Németh Lászlót is igyekeztek ebbe a kategóriába szorítani, emlékezz csak sok, önmagát illető keserű megjegyzésére. Hogy őt könyvdrámaírónak tartják. Hidd el, ez a konfliktus – amely az én sorsomban apró jelenség – világkérdés. Annak a drámaírói igénynek az elcsitítása, semmibe vevése, margón kívül helyezése, amelyet először a görög tragédiaírók fogalmaztak meg, amely Shakespeare-t írásra készítette, amely Racine és Corneille előszavaiban állandóan jelen van, amely Bornemisziát arra hajtotta, hogy papírra vesse a Magyar Elektrát, amely áthatotta Katona Józsefét, amely egy világra szóló, egyedülálló dráma teremtésére vitte Madáchot *Az ember tragédiájá*-val. A XX. században egész Európán

végigment ez a folyamat, és különös ambícióval ugyanez végrehajtott Magyarországon is. Mielőtt még megkezdődött volna, írtam a *Nemzeti színjátszás, drámai magyarságot*, amelyben már ezt a konfliktust olvashatod.

– *Emlékszem, a Kétszáz éves a nagyváradi magyar nyelvű színjátszás (1998) ünnepségsorozatára. És az örömdre is, hiszen a sokszor megaláztatott magyar drámaíró mégiscsak a szülővárosa színházának a színpadán köszönhette a közönséget. A debreceni (Csokonai Színház) Hová lett a Rózsa Lelkének a bemutatásával – tudjuk, a színmű milyen fontos szerepet játszik az életműben –, s a beszédeddel egyúttal a dráma napja is ünnepeltetett. Boldogságod leírhatatlan volt.*

– Igen. Örülök, hogy megírtam. A Hősök nélkülnek ugyanúgy örülök. Az Elnémulásnak szintén. De ezek úgymond nem szórakoztató darabok. Nem azért írtam őket, hogy a színházban szerzőként szerepeljek, hanem azért, mert valamilyen módon hatni akartam magával a drámával. Úgy, ahogy azt annak idején Arisztotelészről kezdve még a fiatal Lukács Györgyig, és Keresztury Dezsőig is mindenki vallotta: a dráma valami lényegeset mond a társadalomról. Ezért írta meg Sarkadi is a maga *Oszlopos Simeonját*, és az *Elveszett paradicsomot*. És hogy nem adták éveken keresztül, lehet, ezért lett öngyilkos. Ez nem kis dolog. Vállaltuk. A főiskolán akkor olyan sereglés volt a dramaturg szakon, mint később soha. Kiváló fiatalok jöttek, s igyekeztek a drámai kifejezést, a drámai formát megtanulni. Csurka István, Moldova György, Mann Lajos, az angol nyelven sikeres íróvá vált Vizinczey István, hogy csak pár nevet említsek.

– *És Galgóczi Erzsébet.*

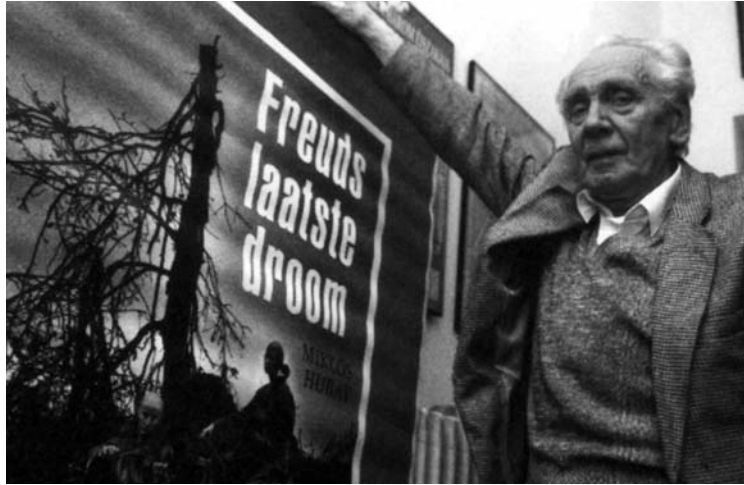
– Igen, Galgóczi is ott tanult, de ő inkább elbeszélő irodalmat művelt. Azért említettem két olyat, aki valódi

drámát írt, elsősorban Csurka Istvánt. Nem véletlen, hogy ugyanabban az időben bocsátottak el engem '57 tavaszán a Nemzetiből, amikor a Madách Színházból Sarkadi Imrét, ahol ő dramaturg volt. Az elmúlt vasárnap valamelyikén a Madách Színház egyik kiváló színésze számba vette azokat a magyar drámaírókat, akiket ott bemutattak. Két nevet nem említett a sok között – a felsorolt nagyszerű drámaírók mind megérdemelték, hogy szóba kerültek –, Sarkadiét és az enyémet. Sarkadi nem csupán a színház dramaturgja volt, de a

már említett két színdarabban és nem utolsósorban a halálával valahogy megpecsételte a Madách Színházzal való összetartozását. Nekem pedig hat színdarabomat mutatta be ugyanaz a színház. A drámairodalom nemcsak arra szolgál – pedig lassan ez lesz a tendencia –, hogy beüljünk valahová, és végigmulassuk az estét, hanem arra is, hogy a katarzison átesve megvilágosodjunk-gazdagodjunk. Tudták ezt a dráma szolgálatában álló színészek is. Például Somlay Artúr, aki azért jött át a Vígyszínházból a Nemzetibe – előtte sosem tette –, hogy a *Hősök nélkül* főszerepét eljátszhassa. S a többi nagy, kiváló színész, köztük nem egy fiatal – ezúttal hadd emlékeztessék a *Tűzet viszek* szereplőire –, ugyancsak tudta, hogy egy másfajta drámairodalmat próbálunk megvalósítani. Olyan, amelyre nincs – vagy nem nagyon van – szükség a globalizált világban. Sajnos a magyar közvéleményt formáló sajtó élen járt abban, hogy ez a tendencia semmivé váljék.

– Az emlékező, akinek tapintatosan elhallgattad a nevét, tudatosan felejtett el benneteket?

– Nem tudom. Nem is érdekel. Viszont épp azt a két szerzőt nem említette, aki – Sarkadi ebben nem különbözött tőlem – bőrét vitte a vásárra. Azért, hogy a dráma egy olyan színházban, ahol Magyarország

A Freud utolsó álma belgiumi poszterével (2006)

legjobb színészei gyűlnek össze, megvalósuljon. Bár hat darabomat játszott a Madách, de 2010-ben arra sem érdemesítették, hogy a színház szerzői közt szerepeljek.

– *Napló-jegyzeteid, a Napló nélkülemtől egészen a Végtelen napjaimig, fantasztikusak. Mindenik könyv személyes sors is, olvasmányélmény is, világmagvarázat is. Az egyik ilyen jegyzetedben Sarkadi életműve kapcsán azt írtad, hogy az író az Oszlopos Simeonnal eljutott a meta-dramák határára. Valóban egy döbbenetes drámaírói sors az övé. Miként lehetséges, hogy ilyen embereket el tudunk felejteni?*

– Vedd elő azoknak az éveknek a Nagyvilágait, s meglátod, hogy a világirodalmi folyóirat szinte minden számában közölt külföldi drámát, vagy olvasható volt benne a dráma tematikáját tárgyaló elméleti cikk, elemzés. S hogyha az Ionescu, Beckett nevével jelzett drámák közé beiktatnád a magyar szerzőket is, Ionescu mellé Karinthy Frigyest, Sarkadit, Vészi Endrének a *Don Quiote utolsó kalandja* című csodálatos tematikájú

darabját, könnyen megbizonyosodhatnál arról, hogy a mi íróink is tartották a külfölddel a szintet. Ha kint megszületett az abszurd dráma – jaj, de jó, hogy van! –, hamarosan lett magyar megfelelője is. S mindez az önálló, autonóm, szuverén íróknak volt köszönhető. Ilyen volt Sarkadi Imre, ilyen volt Vészi Endre. Mindketten hatalmas, világra szóló témákkal küzdöttek. Ahogyan Szakonyi Károly is. Az utóbbi *Adáshibája* olyan dráma, amelynek két nagy mondanivalója – a tömegek szellemét lefelé nivelláló televízió működése, illetve Jézus

Krisztus társadalomban való jelenléte – az európai dráma eszméi között az első sorban foglal helyet. Ami a huszadik század civilizált emberét foglalkoztatta, mindkettőt felölelte Szakonyi drámája. Pontosabban, egyes egyedül nála volt meg. A színpadi megvalósítást illetően, hála Istennek, Várkonyi Zoltán kivágta a rezet. Nagyon jó előadást rendezett a Vígyszínházban, de ennek a világra szóló jelentőségét – valahogyan ez is jellemző a magyar viszonyokra – nem eléggé tudatosítottuk.

– Az én Nemzeti Színházam című töprengésed (1981. augusztus 29.) döbbenetes képpel indít. Annak ellenére érzem ezt, hogy lelkedben a magad nemzetijét – ötven karakteres darabban – már megteremtetted. „Hát van? – Micsoda? – Izé... Nemzeti? – Nekem van. – Hol áll? – Mozog. De én otthon vagyok benne. Már mint abban a vasúti fülkében, amelyben ingázó magyar vendégmunkásként oda-vissza járok Budapest és Firenze között. Mióta Széchenyiék és Vörösmartyék megfogalmazták, a Nemzeti Színház egyfajta igény volt. A vonatfülkében ezt

fenn tudom tartani, úgy is mint magán-dramaturg, és úgy is mint drámaíró.” Döbbenetes, hogy ott van a te Nemzeti Színházad. De, szerencsére, tudjuk, hogy ez az ingázás a magyar kultúra szolgálata. Firenzében a magyar irodalmat – főként a költészetet – ültetted be az idegen fejekbe, Madáchtól egészen mindmáig. Egy helyütt azt is írod, hogy nem nagyon érdekelt a korábbi Genf, mert ott csak bankok voltak, és a pénz. Minthogy rosszul érezted magad a svájci városban, ezek szerint a pénz neked nem sokat jelentett.

– Nem is, mert – mondjuk így – ritkán találkoztunk. Maradjunk ennyiben.

– *Tehát a te Nemzeti Színházad, ez az utazó, mozgó lét?*

– Na, nem.

– *Menekülnöd kellett innen, hogy vendégmunkás lettél? Annyira ellehetlenül a helyzeted?*

– Nem, bocsánatot kérek. Mint drámaírónak, mint olyan igényű drámaírónak, amilyen igényvel én művelni akartam a színházat, és akartam, hogy a magyar színház ilyen igényekhez igazodjék – ehhez képest kívül kerültem a színházakon, távol kerültem a színházaktól, kisöpörtek a színházak környékéről és a Filmgyárba sem tehettem be a lábamat –, nem termett babér. A szocialista Magyarországon, ahol számított az, hogy valakinek van-e állása, vagy nincs, állástalan voltam. Tizenöt évig, egyik napról a másikra, abból éltem, hogy valamelyik film forgatókönyvét a dialógust átírva rendbe hoztam, vagy ötletekkel fűszereztem. Semmi anyagi gondom nem volt, jól fizettek. De mégis egyik napról a másikra kellett élnem, és színházak közelébe sem kerülhettem. Egyszer az *Egy szerelem három éjszakáját* akarta felújítani a Madách Színház, és akkor a dramaturg hölgy azt mondta, mivel magának valószínűleg nem is kellemes, hogy bejöjjön hozzánk, valamelyik szomszédos eszpresszóban ülünk le.

– *Döbbenet!*

– Nem először mondom, ha én ma kilencvenkét évesen, ötven dráma szerzőjeként egy színházi előadás után a színészbejáróhoz megyek, hogy hívjanak nekem egy taxit, és a színészbejárónál összetalálkozom a színház valamelyik vezetőjével, zarba jövök, és magyarázkodni kezdek. Hogy semmi mást nem akarok, csak egy taxit. Nehogy azt higgye, hogy valamelyik színész öltözőjébe be akarok menni, vagy esetleg valakit meg akarok látogatni. Én színigazgatóval úgy tízévenként egyszer ha találkozom, színházi rendezővel is legfeljebb ötévenként. De ahhoz, hogy egy színház művészbejáróján (hátsó ajtaján) bemehessek – mint ahogyan tizenhét éves koromban többször is bekukkantottam a Nemzeti Színházba –, hogy mindezt ma, kilencvenkét évesen megtehessem, nincs bátorságom többé.

– *Talán azért van ez így, mert ma nincsenek Németh Antalok.*

– Nem. Minden drámaíró – Yokohamában éppen úgy, mint Amerika akármelyik városában – hogyha a színház kiskapuján bemeleg, szeretettel fogadják.

– *És megemelik a kalapjukat.*

– Természetesen. Ez a természetes. A félelem abból is eredhet, hogy a sok mellőzés miatt valamiként beállt nálam a görcs. Hogy semmi, de semmi nem vagyok. Ez az állapot, amiként többször is említettem, ’57 tavaszán kezdődött a látványos kiszóratással, kiseprűzéssel – anyagiilag nem volt semmi bajom, utazhattam is, a színházon kívül bármit csinálhattam –, és mindmáig tart.

– *De színész barátaid vannak?*

– Nincsenek. Voltak, de elmaradtak. Ruttkay Éva ült itt, abban a fotelban, ahol te ülsz. De annak is már harminc éve.

– *Fantasztikus színésznő volt. Am a színházból most ugorjunk a Magyar Írószövetséghez. 1981-től 1986-ig,*

amikor a Szövetség elnöke voltál, elég lázas korszak volt. Tudom, hogy egy írónak (több jegyzetemben is kitértél rá) mit jelent, micsoda terhet ró rá egy ilyen funkció elvállalása.

– Nem egy írónak. Vannak írók, akikre illik, rám nem illet.

– *Hogy telt el harcban ez az öt év? Akkor voltak a forradalmak.*

– Az a biztatás, hogy engem akarnak elnököknek, miért is hullott termékeny talajra? Menjünk csak tíz évet vissza! Színházaknál állást nem kaphattam, a feleségem sem kaphatott, de nem volt baj a megélhetéssel. És akkor váratlanul, csodaszzerűen kapok egy táviratot Firenzéből, hogy katedra vár az egyetememen. Elkézdtem papírokért járni, hogy kiengedjenek. Kilenc hónapig folyt a huzavona, de semmi. Gondoltam, lassan már nem is lesz meg a nekem fölkinált állás. Mit csináljak? Nem volt meg az engedély. És akkor életemben először elmentem Aczél Györgyhez, aki a gazdája volt minden kulturális ügynek. Mondtam, hogy Magyarországon tizenöt éve nincs állásom. Színházak közelébe nem jutok. Amit kaptam külföldről, az egy nemzeti ajándék, semmit nem kérnek az olaszok cserébe. Magyar katedrát nyitnak, ahol magyar költőket és magyar drámákat fogok tanítani. Ez csak jót tesz a magyar kultúrának. Miért ne engedjenek ki? Azt mondta: „Menjen Isten hírével, de jegyezze meg, hogy a mai napon ön megszűnt magyar író lenni.” Hát ezzel a jókívánsággal a hátamon mentem ki Firenzébe. Ez a hetvenes évek közepén volt, és akkor fél évtizedre rá azt a hírt kapom Magyarországról, hogy az első titkos (!) szavazással engem választottak meg az Írószövetség elnökének. Én, aki egy kapitalista, egy imperialista ország fizetett alkalmazottja vagyok, visszaüzentem: elfogadom. Elfogadom, ha megtarthatom a firenzei katedrát is. (Ezt erkölcsi és anyagi füg-

getlenség okából is fontosnak tartotam.) Inkább vállaltam a vonaton való oda-vissza utazást Budapest és Firenze között. Nem irigyeljen senki, nem volt kellemes az a pár esztendő nekem sem. Jobban is csinálhattam volna, másként is csinálhattam volna, nem nekem való volt az elnökösködés, de azt az elégtételt, hogy én visszaválaszoljak Aczél Györgynek arra a mondatára, hogy: „Maga megszűnt magyar író lenni”, és akkor én leszek pár év múlva a Magyar Írószövetség elnöke, ezt nem tudtam kihagyni. Ezért hullott jó talajra az a biztatás, hogy fogadja el. Ez volt az oka.

– Miklós, A legaktuálisabb darabom a sülylyesztőben című kis naplójegyzetben írod – 1973 októberében-novemberében vagyunk –: „Hogyan élünk lehallgatások közepette, amikor életünk fonala pereg ismeretlen magnótekerceken...? Erről szól a Párkák. És hogyan élünk az »áthallások« közepette, amikor ugyanaz a szó egyszerre jelentheti Pinochettet, Nixont és Kádárt?” Nemrég Kun Miklóstól hallottam egy interjúban, hogy az orosz vezetők föl is ajánlották nekünk, hogy visszaadják a szegény Kárpátalját, és Kádár ettől elzárkózott. Ez milyen magyar vezetés?

– Nem tudom. Rémes, csak annyit mondhatok.

– Hadd kérdezzem meg, van-e büntudatod? Te félig humorral, félig szégyenkezve beszámoltál arról, hogy a Sötér István dedikálta könyveket nem olvastad el. S amikor egyszer meghívott vacsorára, és rákérdezett, hogy milyenek voltak is a könyvek, te mulasztásodért alig győztél szégyenkezni. A büntudatnak ez egy kicsi, humoros formája, szóra sem érdemes. De ha visszagondolsz egész életedre, van-e olyan büntudatod,

amely akár magánéleti, akár közéleti drámát takar?

– Egy paradoxonnal válaszolok. Nem most rögtönöztem. Egy drámában is megtalálhatod. Majdnem így fogalmazva. A Tüzet viszek című drámában az egyik szereplő azt

József Attila utca 1. (2007)

kérdezi a másiktól (mellesleg a főszereplő Máté némileg Soós Imrére hasonlít): Bűn van? És ő azt feleli: Amikor elkövetjük, nincs. De utána, amikor szenvedünk miatta, akkor már volt. Ehhez hozzá kell tennem: büntudatból vagyok felépítve. És a bűnben nem hiszek.

– Külföldön, nyilván a tanítás fölemésztette minden idődet és erődöt, nem nagyon tudtál a drámával foglalkozni. Ám amikor az egyik emléktáblán azt olvastad, hogy Dosztojevskij itt írta A félkegyelműt, akkor eszedbe jutott, hogy az idegenben való lakozás nem gátja a teremtésnek.

– Az Uffizi képtárral szemben van ez a ház.

– Az utcai sétákhoz – Itália eme arca megannyi szépség hordozója –, gondolom, ezer élményed fűződik. S minthogy a képzőművészetnek is szerelmese vagy, Firenzénél aligha kell jobb hely a gyönyörködve szemlélőnek. De ha a lakásodban körülnézek, ugyancsak ámuldozhatok. Műtárgy – kép, szobor, grafika – műtárgy hátán. A gyönyörű grafikák, sok

egyéb mellett, a Ferenczy Bénével való szoros barátságról tanúskodnak. Meg arról, hogy régmúlt és ma – a nemzedékek kart karba öltve mutatják értékeiket – a szépség okán mennyire összetartozik. Kéri Imre rézkarca és Szotyory László festménye nem szenved meg a Ferenczy Bénéhez való közelséget, sőt büszke rá. Egyik könyvet Keszler Ilona illusztrálta, a másiknak borítója Szotyory reneszánsz-vonzalmáról tudósít. Egy szóval, körül vagy véve szépségekkel. Szeretném, ha a képzőművészethez való vonzalmadról is beszélne.

– Gólyaként, amikor feljöttem az egyetemre, az egyik művészettörténeti professzor szemi-

náriumába csapódtam, Hekler Antal művészettörténeti és klasszika-archeológia intézetébe. Művészettörténetből abszolváltam, ez nálam tulajdonképpen gyerekkori sznobizmus volt. Ebből indult ki, ennyi volt az egész. Ám közben Orbók Attila újságíró beajánlott az Új Időkbe, és írtam Rubensről egy önképzőköri dolgozatot, nem többet. De az megtetszett az Új Idők kiadójának, a Singer és Wolfnernek. Wolfner fia, Farkas István, a nagy festőművész azért jött haza Párizsból, hogy vezérigazgatóként irányítsa az örökségként rászakadt rettenetes gazdag kiadót. S mellesleg hogy a kiadó anyagi támogatásával boldogulási lehetőséget biztosítson – ne feledjük, ő maga is csodálatos festőművész volt – a többi kiváló magyar festőnek és szobrásznak. És engem is odagombolyított a Singer és Wolfner céghez, az Új Idők Andrassy úti szerkesztőségébe. A Singer és Wolfner az akkori magyar középosztály érdektelen kiadója volt. De Farkas István ambíciója megemelte, hiszen vezetőként olyan művészeket

vonzott maga köré, az anyagiakkal sem fukarkodva, mint Ferenczy Béni, Vilt Tibor, Barcsay Jenő, Hincz Gyula, vagy az akkor hivatalosan tudomásul vett, de igazában világszerte nem érvényesülő Márffy Ödön. Természetesen nemcsak nekem segített, mások felé is kinyújtotta a karját. Így megannyian – rajtam kívül Benedek Marcell, Márai Sándor, Szabó Lőrinc – a Singer és Wolfner alkalmazottai lettünk. Jómagam havi kétszáz pengőt kaptam a kiadótól, és elkezdtem a művészeket – fel-feljárva a műtermekbe – bemutatni. Írtam Schaár Erzsiről és Vilt Tiborról, a kitűnő szobrászokról, Barcsay Jenő festészetéről. Szombatonként, vasárnaponként Farkas István nem egyszer kirándulást szervezett a Disznófőhöz, amely ugyancsak kiváló alkalom volt a velük való minél jobb megismerkedésre. Esténként egy kis budai kocsmában bandáztunk, vagyis óraszámra beszélgethettünk erről-arról. A társaságnak volt egy francia tagja is, Francois Gachot. Aki a Francia Követség tanácsosaként nem csupán híve volt Farkas Istvánnak, ám bolondult a magyar képzőművészetért is. Gyakran írt – francia nyelven – a festőkről. Farkas István nagy terve az volt, amit meg is valósított, hogy Gachot tanulmányait képmelléklettel kis kötetekben kiadja. Nekem a Nouvelle Revue d'Hongrie szerkesztőségében nemcsak Gachot volt társam, ám együtt dolgoztam Gyergyai Alberttel és Illyés Gyulával is. Szívügyünk volt a magyar irodalom francia nyelven való terjesztése. Gachot-val és Farkas Istvánnal közösen a magyar képzőművészekről szóló tanulmányok francia nyelvű fordításáról és terjesztéséről ugyancsak gondoskodtunk. Tehát az egyetemi művészettörténeti stúdiumainak volt köszönhető – nem kis lökést adtak –, hogy a modern magyar művészettel is foglalkozhattam, hála Farkas Istvánnak. Tragédiája nagyon megrázott. A Nouvelle Revue küldé-

tésében a háború nehéz éveit Genfben töltöttem, és a németek megszállta Magyarországon betiltott folyóiratot újrarendítettem. Amikor hazatértem Svájcba – először 1947-ben, majd véglegesen 1949-ben –, Farkas István már nem élt. Megölték. Balogh József, a Nouvelle Revue főszerkesztője, akinél hajdanán titkárkodtam, nem élt, a gyalázat végzett vele is. Németh Antal, aki a Nemzeti Színházban pártfogóm volt, valahol vidéki száműzetésben élte napjait. Kerényi Károly, akihez a görög dráma miatt jártam, és haláláig – sőt özvegye révén halála után is – kapcsolatban voltam, külföldön maradt. De engem vonzott a második világháború után újra kezdődő, reménységgel teli kibontakozás, szellemi újraépítés nagyszerű lehetősége... Olyan barátokkal, mint Illyés Gyula és Vas István. Ezért jöttem haza.

– *Fantasztikus a szellemi frisseséged. Minthogy szemed romlásá miatt nem tudsz olvasni, felolvastatsz magadnak. Nincs az a friss könyv vagy folyóirat, amelyet ne ismernél. Csak ámuldoztam egyik Kortárs-élményeden, amikor nem csupán az Amerikában élő Horváth Elemér lírájára emlékeztél, hanem a fiatal tehetség, Szentmártoni János egyik nagy versére is.*

– Azért, mert tehetséges, nagyszerű költő.

– *Fantasztikus ahogyan ezek a fiatalok (Szotyory, Szentmártoni) együtt vannak benned azokkal a klasszikusokkal, öregekkel, akik közül már nagyon sokan nem élnek.*

– A fiatalok dicséretére szolgál, hogy egy ilyen vén kriplivel még szóba állnak.

– *Korábban sokszor említetted az álmaidat, nem egy közülük drasztikus álom, hiszen a halállal (akasztás) kapcsolatos. Előjönnek-e még ezek az álmok, vagy most már nyugodtan alszol?*

– Örülök, hogyha aludni tudok. Álomra már nem futja. Se szép álmokra, se csúnyákra. Szerencsére, éj-

szakánként egyelőre nem értek utol az álombeli szörnyek. Elég a gond. Sok bajjal jár az öregség, és sok gonddal, most már tudom. Most tanulom meg igazán. A hiábavalóság kérdése, a létezés hiábavalóságának a kérdése, az egész létezés – minden rémálom nélkül is – önmagában olyan lebénító, hogy – kérdés lehet, mindez a korommal együtt jár? – nem tudok tőle szabadulni. Irigylem Vas Istvánt, aki egy verse végén le merte azt írni, hogy kérem, vagy remélem, vágyom vígan kimaradni a korból. Nemcsak a magam életkora, hanem a világnak az a helyzete, amelybe fordul, talán megbocsátható, hogy érdekeljen. Mint azt, akit egy életen át Madách problematikája, amely nem különbözik ettől, lebilincsel.

– *Kívülről tudod Az ember tragédiáját.*

– Na, nem. Legföljebb mindegyik sora után tudom, hogy melyik másik sor következik.

– *Mi lesz a magyarsággal? Lesz-e legalább szellemi egyesülés? Illyés mondta, Haza a magasban. Itt van Trianon évfordulója, a határon túli magyarság egyáltalán össze tudja-e szedni magát? Mi vajon össze tudjuk-e szedni magunkat, hogy testvéreinket befogadjuk, és egy szellemi közös létbe valahogyan nemzetté kovácsolódjunk?*

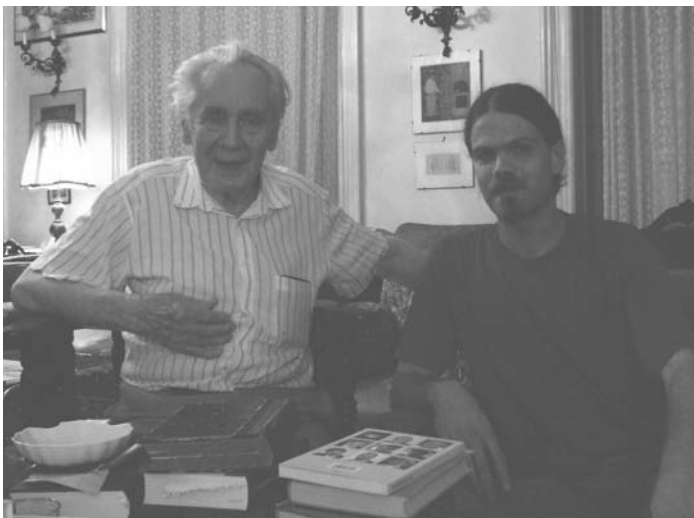
– Az apró jelenségek nem erre valának. A folyamat, ami zajlik a világban, nevezzük globalizálódásnak, amely menthetetlenül meghatározza a magyar politikát, közvéleményt, sajtót, televíziót, mindezt, nem erre vall. Hogy történik-e valami rendkívüli, olyan, hogy számvetésre indítja valóban azokat, akik a sorsunkat még alakíthatják, vagy arra befolyással bírnak, nem tudom. Hogy egy rendkívüli esemény híján mi az, ami egy csendes, de kitartó munkával elzüllesztett közvéleményt, lerobbant erkölcsiséget, szellemi igénytelenséget magához tudna téríteni, lábra

tudna állítani, és felemelni a fejet, nem tudom. A tudatnak, remélem, van egy olyan természete, hogy onnan jön, ahonnan a legkevésbé várjuk. Azért csoda. Ha ilyen csoda nem történik... Tragédiában gondolkozva, ahogy és amikor Teleki Pál öngyilkos lett, az egy olyan tett volt, amelyik nagyon magára ébreszthette volna az akkori magyar vezetést. De hát utána a háború-csináló miniszterelnökök jöttek. Egy olyan költő, mint József Attila, a maga egész világot átfogó szemléletével, bölcsességével, amelyet ő is az életével és a halálával pecsételt meg, nemcsak a magyarságnak, de az egész világnak szolgálhatott volna éppen a második világháború befejezte után egy nem mindennapi leckével. Ezt a

költészetet tanulva talán egy olyan korba tudnánk átmenni, amelyben már nem szükségszerű, hogy a második világháború után egy harmadik jöjjön, még ha azt hidegháborúnak is nevezik. A magyar költők üzenete felér a legnagyobb drámai megrázkódásokkal is. Hogy a magyar tanuló ifjúság minél inkább találkozzék Ady Endre költészetével, József Attila költészetével, Radnótiéval, folytathatnám a sort, ez nagyon fontos volna. Döbbenetesnek tartom azt, hogy éppen a középiskolákból hiányzik valami, ahol a diákok nemcsak őket ismerhetnék meg, hanem a régi költőket is. Miként mondja Kosztolányi? „Múlt időknek bölcsei, Kisfaludy, Kölcsey”. Ismeretük egész életre szóló tartást biztosítana, melynek ismertetőjegye az egyenes gerinc és a tiszta tekintet. Ha vénségemre maradt még valami, ami miatt érdemes volt ezt az egészet végigcsinálni, az a néhány nagyszerű emberrel való találkozás, és az a tömén-

telen vers, amelyet olvastam, és amely itt zsong ma is a fülemben.

– Miklós, *aligha mondok evvel újat, a drámaíró nemcsak tragikus, hanem játékos alkat is. Hadd olvassam föl egy pár drámád címét, amelyre szeretném, ha rögtönözve mondanál – kitálálnál – valamit. Például: Tüzet viszek.*

Hubay Miklós és Szűgyi Zsolt (2009)

– Ez már maga egy nagy tömörítés, mit fűzhetnék hozzá. Bubik István, aki Vámos László rendezésében zseniálisan játszotta el a *Tüzet viszek* talán utolsó előadásának a főszerepét, a halála előtti napokban a Rádió egyik esti műsorában a darabból ezt a monológot mondta el: „Hogy kerültem én ide?” A *Tüzet viszek* alternatív címe lehetne ez a Bubik Pista által kiemelt monológ első mondata. Valóban, hogy kerültem én ide?

– Színház a Cethal hátán.

– Ady Endre borzasztó cethala, roppant hátadon táncolunk mi. Ó, ne mozogj, síkos a hátad. És világok születnek, világok pusztulnak, és lehet, hogy a magyarság azt hiszi, egy biztos szigeten kötött ki, de az egyszer csak elkezd süllyedni veled, mert kiderül, lehet, hogy csak egy borzasztó nagy cethal háta volt az, amit szigetnek néztek.

– Késdobálók.

– Ezt aznap kezdtem el írni, amikor 1957 tavaszán azok az elbocsátá-

sok megtörténtek. Arról a fiatal magyarságról szól – Horváth Teri és Soós Imre nevét te is ismered –, amelyiket én a népi kollégiumból jövő főiskolások révén ismertem meg. Azt boncolgatja fájdalmasan, hogy ez a nemzedék milyen feleslegesen lett semmivé.

– Egy szerelem három éjszakája.

– Egy csillagos órának a szülőtte ez. Egy újonnan alapított színháznak nem volt második darabja, amelyet bemutatathatott volna.

– *Petőfi Színház.*

– Igen, a musical színház. Én akkor azt sem tudtam, hogy eszike vagy isszák a musicalt.

– *Ott került színre Mándy Iván Mélyvíze is.*

– Az később jött.

Egyszer csak, talán valamelyik szünetben Szinetár odajött hozzám, és elpanaszolta, hogy a színháznak nincs második darabja. „Két hét alatt tudnál írni?” „Mit?” „Musicalt.” „Mi az?” – kérdezem. Odamegyek Vas Istvánhoz, aki az egyik sarokban épp szivarozott. Elmondtam neki Szinetár kérését, erre ő: „Jó, írjunk együtt egy musicalt!” És folytatta: „Alapnak jó lesz, amit az elvesztett otthonainkról írtál, vagyis a költők hogy éltek a világháború idején. Életem fénypontja volna.” „Jó, akkor kezdjük el!” – válaszoltam. Egyszer a drámatörténetben, ha fene fenét eszik is, születni fog egy olyan dráma, amely világosan tanúsítja, hogy a magyar költészet több minden világháborúzó tábornoknál, több minden világháborút elindító miniszterelnöknél. A magyar költészet a világ teteje.

– Ők tudják, mi a szerelem.

– Ez egy hamisítás. Nem írhattam eredeti darabot, fordítást kértek tőlem azzal, hogy Tolnay Klárinak kell egy szerep. „Öregasszonyt akarok játszani” – hajtogatta. Próbáltam én fran-

cia költőktől, drámaíróktól – még André Gide is köztük volt – ezt-azt fordítani, de valahogyan nem sikerült, pontosabban, nem erre volt szükség. Ha nincs francia, hát jó a magyar-francia, s fogtam magam, és írtam egy francia színdarabot. „De hát ez nagyszerű” – mondta mindenki. A rendező, Ádám Ottó éppúgy lelkesedett érte, mint a színészek, Tolnay Klári és Sinkovits Imre. „Ki írta ezt a nagyszerű darabot?” – kérdezték minduntalan. Mit felelhettem volna rá? „André Gide!” „Nahát”, és folytatódott a csodálkozás. Aztán így ment ez egy ideig. De persze az írói hiúság – becsvágy, büdös becsvágy – mocorgott bennem. Egy idő után csak elődugtam a fejem: „a darabot én írtam, én írtam...” Le is vették a műsorról a harmadik előadás után. Ám valahogy csodaszerűen mégis föl-föltünezett a televízióban.

– Hová lett a Rózsa Lelke?

– Ez egy nagyon fontos darab, évtizedeken át küszködtem vele. Diákkoromban a Hűvösvölgybe jártam ki vasárnaponként a nagynénihez ebédre, és a közeli Márkus Emília-villában élt a színésznő veje, a zseniális orosz balettművész, az öregedő Nizsinszkij. Állt a kertben, néztük egymást. Tudtam, hogy ez az ember fiatalon a XX. század nagy kulturális betörésének a főhőse volt. (Mindenuzt, Angliában, Franciaországban és Spanyolországban is éltek ilyen örök nyughatatlanok.) A század elején épp olyan újító volt – ez idő tájt indult Magyarországon a Nyugat –, mint nálunk Bartók, Kodály, Csontváry-Kosztka. És egyszer csak szembe találok vele magam Márkus Emíliánál, a kertben. Hihetetlen élmény volt. Később kezembe került olasz fordításban a magyar nagyszony vendégszeretetét élvező öregedő Nizsinszkij naplója. Amelyben ő még mindig avval küszködik, hogy kitalálható-e, megvalósítható-e egy olyan tánc, amellyel ki tudná vezetni az

emberiséget a világháborúzás nyomorúságos kényszeréből. A napló sokáig nem hagyott nyugton. Ezt a Nizsinszkijt szerettem volna megírni, akinél lucidusabb elmét nem olvastam. A napló stílusosan, íróilag is csodásan szép. Többször nekifutottam a darabnak talán, félig-meddig sikerült is.

– Márkus Emíliát, ha jól emlékszem, Szilágyi Enikő játszotta.

– Milyen szépen.

– Milyen szépen. És hát ott a magyar költészet és a magyar vers zsenialitása is szólt veled.

– Igen, szerette idézni a költőket. Ez nemcsak Jászai Marira volt jellemző – rá talán fokozottabban –, hanem Márkus Emíliára is. Különben én mindig úgy érzem, hogy a magyar dráma akkor tud magasra szökni, akkor lesz nálunk a drámaírásnak aranykora, amikor meríteni tud mindazokból a forrásokból, amelyek a magyar költészetből fakadnak.

– Te nem kis erőt mozgósítottál, hogy mindez mihamarabb eljőjjön.

– Várjál csak! Most valami olyasmit mondok neked, ami – tudom – büzlik a gögtől. Nem restellem, hogy az öndicséret e fajta útjaira vezet engem az írói kivagyiság? Amikor betöltöttem a kilencvenet, meghívtak Kolozsvárra azzal, hogy szeretnének köszönteni. Elmentem. Nemsokára a másik határon túli magyar városból kaptam üzenetet, hogy várnak. Ugyanis Románia valamennyi pártja – amelyek részt vesznek az önkormányzatban – megszavazta a díszpolgárságra való fölterjesztésemet. Szép nap volt. Hivalkodásomban odáig vetemedtem, hogy az erről szóló okmányt bekereteztettem, s ott függ az előszobában. Aztán egy dél-olasz város, Catanzaro rendezett egy egyhetes Guttenberg-ünnepséget, amelyre engem is meghívtak. Arra az időre a főiskolák és a középiskolák tanulói szabadságot kaptak, s szinte ezrivel ott ültek a nagy auditoriumban. Nem kis öröm, hogy együtt lehettem a dél-

olasz világ fiataljaival. Különben erről a találkozóról szép beszámolót írt egy olasz professzor, amely az Európai Utasban jelent meg. Aztán Firenze is visszahívott, az ott töltött egy hét alatt rengeteg egykori tanítvánnyal és kollégával találkoztam. Bevallom, jólesett az a sok születésnapos telefon – Olaszországból és a világ minden tájáról –, amelyek révén az érdeklődők kinyilvánították szeretetüket. Dicsekedjem vele? Rómában az Olasz Szolidaritás Csillagrendjének lovagjává ütöttek. Micsoda parádés mondat!

– Ezzel haza is érkezted Nagyváradra.

– Majdnem. Végül Triesztben egy szép ünnepség keretében a város Alto Mare-díjával tüntettek ki. Büszkeséggel tölt el – még ha tudom is, hogy ennek a büszkeségnek, mint minden büszkeségnek szaga van –, hogy a 90. születésnapomon annyi magyar és olasz városnak eszébe jutottam.

– Drága Miklós, mi mást kívánhatnék neked, őrizd meg szellemi frissességedet! Amit teremtettél, az a magyar kultúrának kitörölhetetlen része. Isten éltesen még sokáig! És álmoldjunk! Álmoldjunk azt, hogy a Hová lett a Rózsa Lelkét? újból bemutatják Nagyváradon. Hatalmas a siker! A vilámost megállítva – te a drámaíró és én a kritikus – kifogjuk a lovakat a hintóból (Márkus Emília a hódolóknak verseskönyvvel integet), és húzzuk, húzzuk – nem messze az ég – azt a bizonyos kocsit, amelyben a szépség, az élet ül, s evvel is tisztelve a magyar költészet, a magyar dráma és a magyar színház előtt. S a hintó előtt baktatván nem azt énekeljük, hogy „lesz maga jusz is az enyém”, hanem elhalkulón dudorászva azt, hogy „éljen a magyar szabadság, éljen a haza!”.

– Nem kellene ezt az álmod végtelesen lenítenie? Köszönöm a figyelmedet, köszönöm, hogy még üzenhettem.

Szakolczay Lajos